

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN UKRAYNA POLİTİKASI: ESKİ KOMŞU MU? YENİ ADAY MI?

Erhan Akdemir*

Özet

AB ve Ukrayna arasındaki ikili ilişkilerinin tarihi Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın 1994'te imzalanıp 1 Mart 1998'de yürürlüğe girmesine kadar gitmektedir. 11 Haziran 1998'de ise "Avrupa Bütünleşmesi Stratejisi" Ukrayna Devlet Başkanı tarafından kabul edilmiştir. Bununla birlikte geride kalan onbeş yılda ve bugünde dâhil Ukrayna için Avrupa Birliği ile bütünleşme perspektifinden kesin bir şekilde bahsedemeyiz. Bu bağlamda bu makale 90'ların başından günümüze AB'nin Ukrayna'ya yönelik politikalarını inceleyecek ve Kırım'da yaşanan son gelişmeler çerçevesinde Ukrayna-AB ilişkilerinin geleceğine yönelik olası politika değişikliklerini öngörecektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Rusya, Ukrayna, Dış Politika

Abstract

The history of bilateral relations between Ukraine and EU goes back to 1994, when the Partnership and Cooperation was signed. It came into force on 1 March 1998. On 11 June of the same year a Programme of Integration of Ukraine into the European Union was adopted by a decree of the President of Ukraine. However, over fifteen years have passed since, and even now we cannot confidently say that there is a clear 'integration to the EU' perspective for Ukraine. In this context, this article will examine the EU's policies towards Ukraine from the early 90s to the present day. And also in the context of recent developments in Crimea it will make predictions about possible policy changes regarding the future of Ukraine-EU relations.

Keywords: European Union, Russia, Ukraine, Foreign Policy

Ukrayna, Avrupa siyasi haritasında bağımsız bir devlet olarak 24 Ağustos 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasının ardından belirmiştir (Åslund 2002: 63). Bağımsız bir devlet olarak ise dış politikasını oluştururken bir yandan Batı dünyası (Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, NATO vb. kurumlar) ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmış, diğer taraftan da Rusya ile tarihsel, ekonomik, kültürel, dini ve siyasi bağla-

* Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, erhanakdemir@anadolu.edu.tr

rını koparmamaya özen göstermiştir. Her ne kadar Ukrayna için söz konusu iki dünya ile de karşılıklı ilişkiler içerisinde olunması kulağa hoş gelse de gerçekte bu durum Ukrayna'nın bölgesel düzeyde etkisinin artmasına değil, azalmasına ve güç kaybı yaşamasına neden olmaktadır. Bu durum ayrıca Ukrayna'nın gerek iç gerekse de dış siyasi ve ekonomik politikalarının bir bütünlük sergileyememesine de sebep olmaktadır. Yine bu tür bir durum ülkenin uzun yıllardır istikrardan ve güvenlikten uzak bir ülke olarak algılanmasının da başat nedeni olarak görülmektedir.

Bu bağlamda bu makale Ukrayna'nın yaşadığı iç çalkantıların nedenlerini ve bu nedenlerin arkasındaki temel faktörleri ortaya koymaya çalışacaktır. Bunu yaparken makalenin asıl yoğunlaşacağı nokta ise Ukrayna'ya yönelik Avrupa Birliği'nin (AB) politikaları ve yaklaşımı olacaktır. Makale ayrıca Avrupa Birliği'nin Avrupa Komşuluk Politikası'nı ve Ukrayna bağlamında AB-Rusya ilişkilerini incelemeyi değil bağımsızlığından günümüze AB-Ukrayna ilişkilerini incelemeyi hedefleyecektir.

Bağımsızlığının Ardından Ukrayna Dış Politikası

1991 yılında elde ettiği bağımsızlığından bugüne değin kimlik arayışında olan Ukrayna, bu süre zarfında sürekli olarak, Doğu (Rusya Federasyonu) ile Batı (Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, NATO vb. kurumlar) dünyası arasında ikilem yaşamaktadır (Malskyy 2010: 269). Bu çerçevede bağımsızlığından bugüne kadarki dönemde Ukrayna'nın karşılaştığı her türlü dış sorunun doğrudan iç politikaya yansması olmuştur. Benzer şekilde iç siyasal gelişmeler de, Ukrayna'nın dış politikadaki tercihleri üzerine doğrudan tesir etmiştir (Malskyy 2010: 270). Rusya ve Türkiye'den sonra Avrupa'nın en geniş yüzölçümüne sahip üçüncü ülkesi olan Ukrayna'nın Batı bölgesi Batı dünyasına yönelmişken, Doğu bölgesi ise Rusya ile sıkı ilişkilere sıcak bakmaktadır.

Bununla birlikte 1990'ların başında Ukrayna'da dış politika konusunda karar alıcılar Ukrayna dış politikasını çok yönlü olarak tarif etmişlerdir. Ukrayna'da 1991'deki seçimlerde ülkenin ilk cumhurbaşkanı seçilen Leonid Kravçuk döneminde bu durum oldukça ileri düzeyde ortaya çıkmış bu dönemde Batıcılık-Avrasyacılık arasındaki paradoks Ukrayna'da çok fazla yaşanmıştır. Aslında böyle bir tanımın altında yatan temel gerekçe, Ukrayna'nın doğu ve batı komşuları arasında denge sağlamak istemesidir. Bu durum Ukrayna'da zaman zaman Doğu ile Batı arasında kumar oynama şeklinde de değerlendirilmiştir (Shumylo 2006: 196). Bu anlamda bağımsızlığının ardından ülke, kimi dönem Batı yanlısı bir yönelim gösterirken kimi zaman da Rusya yanlısı bir yönelim göstermiştir.

1990'ların başında Ukrayna'da zaman zaman Avrupa eğiliminden bahsetmek mümkündür. Öte yandan yine aynı dönemde, tarihsel, kültürel, siyasal ve ekonomik bağlar bakımından Ukrayna çok açık bir şekilde Rusya karşıtı politikalar yürütmeyi göze alamamıştır. Bunun yanı sıra, bağımsızlı-

ğın ilk yıllarında Avrupa yanlısı söylemlerde bulunmak ya da politikalar üretmek de doğrudan Rusya karşıtı davranış olarak algılanmıştır. Aslında 1990'ların başındaki Ukrayna için geçerli olan bu söylem halen etkisini ya da varlığını devam ettirmektedir. Ukrayna'yı halen anavatanın vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendiren bazı Rus karar alıcıların bu düşünceyle Ukrayna'yı etkilemeye çalışmaları da bu bakımdan dikkatlerden kaçmamalıdır (Samokhvalov 2007: 137-138). Öte yandan, renkli devrimlerle kendi ekonomik ve siyasi politikalarının ülkede takip edilmesini arzu eden Batı dünyasının aktörlerinin Ukrayna'nın yönünü çizmeye yönelik eylemleri de özellikle 2000'lerin ortasından sonra hız kazanmıştır. Bu bakımdan da ülke bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışından itibaren dolambaçlı yollarla dış politikadaki yönünü belirlemek zorunda kalmış, kalmaya da devam edecek gibi görünmektedir. Aslında bu değerlendirmeyi yaparken Brezinski'nin mihver ülkeler ya da eksen ülkeler değerlendirmesini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Brezinski *Büyük Satranç Tahtası* adlı kitabında Ukrayna, Azerbaycan, Türkiye, İran, Güney Kore ve Gürcistan'ı jeopolitik mihverler ya da eksen ülkeler olarak değerlendirmektedir (Brzezinski: 42 - 43). Brezinski'ye göre bu tür ülkeler her an küresel bir aktörün ya da aktörlerin çıkarları yönünde yeni roller üstlenebilecekleri dış etkilere maruz kalabilirler.

Bu bağlamda bölgedeki söz sahibi aktörün ya da aktörlerin gerek bölgeyi kontrol altında tutabilmek gerekse de uluslararası arenadaki rekabeti dengeleyebilmek için jeopolitik mihverden (eksenden) yararlanması ve onu kendi politikaları doğrultusunda etkileyebilmesi gerekmektedir. Bu dış etkilerin söz konusu ülkelerdeki ilk yansıması ise iç politikadaki karar alma süreçlerinin dizaynedilmesi şeklinde olacaktır. Bu itibarla, Ukrayna'nın hem Rusya'nın çıkarları hem de Batı dünyasının çıkarları bakımından hayati bir öneme sahip olması (Sherhin 2007: 21), yukarıda dile getirilen değerlendirmeler de göz önünde bulundurulduğunda, ülkenin uzun bir zamandır içinde bulunduğu durumunun bir anda patlak veren ya da kısa dönemli bir gelişme olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Bu itibarla bağımsızlık sonrası Ukrayna dış politikası bir yandan Rusya'yla olan ilişkilerinin çerçevesini çizmeye çalışırken diğer yandan da Batı'ya doğru da yakınlaşma politikası takip etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Ukrayna 8 Aralık 1991'de Beyaz Rusya ve Rusya Federasyonu ile birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu'nun bir parçası olurken, 9 Kasım 1995'te Avrupa Konseyi'ne, 24 Kasım 1994 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na, 1996'da Orta Avrupa Girişimi'ne dâhil olmuş ve 90'ların ortasından itibaren Avrupa Birliği, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi Batı dünyasının önde gelen kurumlarıyla da ortaklaşa çalışmalara başlamıştır (Åslund 2009: 62).

Turuncu Devrim Öncesi Ukrayna - AB İlişkileri

Ukrayna Soğuk Savaş sonrasında Batı Avrupa'yla Rusya arasında bir tampon görevi görerek Avrupa'nın güvenlik endişelerinin bir boyutunu ortadan kaldırmıştır. Bununla birlikte ülkenin bağımsızlığını elde edişinden sonra Ukrayna AB'nin daha da ilgi alanı içinde yer almaya başlamıştır (Oran 2001: 209). Ancak AB, Ukrayna'nın olası bir üyelik perspektifi içinde değil Birliğin çok önemli ve değerli gördüğü komşuluk ilişkileri içinde yer almasını istemiştir. 1993 yılında gerçekleştirilen AB Kopenhag Zirvesi'nde yakın gelecekte Orta ve Doğu Avrupa'ya doğru genişleyeceğinin sinyalini veren Birlik öte yandan daha uzun vadede üyelik perspektifi sunmadığı ancak bölgedeki hayati rolleri itibariyle de göz ardı edemeyeceği Doğu Avrupa'daki "komşu" devletlerle ekonomik ve siyasi işbirliklerini geliştirmek için politikalar ortaya koymuştur. Bu kapsamda da AB'nin Ukrayna politikaları ya da resmi belgeleri Ukrayna'yı bu yöne doğru yönlendirme anlayışı sergilemiştir. AB açısından ekonomik ve siyasi anlamda istikrara kavuşmuş bir Ukrayna bölge için hayati bir öneme sahiptir. Bu itibarla AB Ukrayna'yı uzun dönemde Birlik standartlarına erişmiş stratejik bir ortak olarak değerlendirmektedir.

Ukrayna açısından ise AB üyeliği durumu, iktidarda kimin olduğuna göre değişmekle beraber, Batı yanlısı Ukraynalı karar alıcılar için, Avrupa ile bütünleşme bağımsızlığın elde edilışinden itibaren Ukrayna'nın temel öncelikleri arasında yer almıştır.

Öte yandan, Batı dünyasının, başta Avrupa olmak üzere, bağımsızlığının hemen ardından Ukrayna'ya tamamen sahip çıktığını ya da bu ülkeyle hemen yakın ilişkiler kurmak istediğini de söylemek oldukça zordur. Bunun da en temel nedeni AB'nin, Rusya ile olan sıkı siyasi, jeostratejik ve ekonomik ilişkilerini de göz önünde bulundurarak Ukrayna'nın tamamen Batı cenahına kaydığı izlenimini vermesinden endişelenmesidir. Batılı ülkeler, 90'lurun ortasına kadar söz konusu coğrafyanın Rusya'nın etki alanı olarak görme eğilimini devam ettirmişlerdir. Bu durum ilk olarak Ukrayna'nın 23 Mayıs 1992'de Lizbon Protokolü ile START I Anlaşması'na taraf olduğunu ilan ederek ABD ve Rusya ile birlikte Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'na (Non-Proliferation Treaty - NPT) imza atmasıyla değişmiştir (Vahl 2003: 2). Ukrayna'nın ABD ve Rusya ile birlikte eşit bir taraf olarak böyle bir bildiriye imza koyması ülke açısından çok önemli bir gelişme olmuştur. Böylece Ukrayna bağımsız bir devlet olduğu mesajını vermiştir. Bu durum Ukrayna'nın sadece Rusya'nın isteğine göre hareket etmeyeceğinin ve diğer uluslararası aktörlerle de ilişkiler kurabileceğinin göstergesi olmuştur (Büyükkakıncı 2004: 410). Zaten, bu gelişme sonrasında Ukrayna, AB ve NATO ile yakınlaşma sürecini başlatmıştır (Zielonka 1998: 131-133).

Bu arka planda kendine bir gelecek arayan Ukrayna, NATO'nun Barış İçin Ortaklık girişimine 1994 yılında katılmıştır. Eylül 1992'de Avrupa Komisyonu Başkanı Jacques Delors ve Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Krav-

çuk'un biraraya gelmesi ise iki önemli gelişmenin gerçekleşmesine ve taraflar arasındaki resmi ilişkilerin ilerlemesine büyük destek sağlamıştır (Molchanov 2004: 457). Bunlardan ilki, ülkede AB temsilciğinin Ekim 1993 yılında açılması,¹ ikincisi ise AB ve Ukrayna ilişkilerinin hukuki bir zemin kazanmasını sağlayan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın 14 Haziran 1994'te imzalanıp 1 Mart 1998'de yürürlüğe girmesidir (Official Journal: 3). Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasından sonra ise Cumhurbaşkanı Kravçuk tarafından AB ile işbirliğinin gelişimi için hükümetlerarası bir komite kurulmuştur (Protsyk 2004: 439). Ayrıca, AB tarafından 28 Kasım 1994'te AB Ukrayna Ortak Strateji Belgesi (Kuzmin vd. 2012: 14) ve 6 Aralık 1996'da ise Eylem Planı yayınlamıştır. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması taraflar arasında Ukrayna'da demokratik kurumların kurulması ve bu kurumların işleyen bir yapıya sahip olmasını sağlayacak destekleri ve yine iki taraf arasındaki çok yönlü ilişkilerin geliştirilmesini öngörmüştür. Bununla birlikte AB Ukrayna'ya insan haklarına saygı, enerji sektörünün modernizasyonu ve işleyen bir pazar ekonomisinin varlığı gibi konularda telkinlerde de bulunmuştur (Kapusniak 2010: 294). Anlaşma ayrıca ekonomik ve siyasi işbirliğini de taraflar arasında öncelikli bir işbirliği alanı olarak belirlemiş ve bunun çerçevesini çizmiştir. Bununla birlikte anlaşmayla bağlantılı olarak parlamentolararası komisyonlar da kurulmuştur. Söz konusu Ortak Strateji Belgesi ve Eylem Planı ise ülkenin, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü ekseninde, demokratik siyasi yapılanmasını ve ekonomik dönüşümünü sağlamayı hedeflemiştir (Action Plan). Ortak Strateji Belgesi ayrıca, AB'nin doğu komşusu olarak AB ile Rusya arasında yer alan ve Avrupa'nın büyük sanayi ülkesinden biri olan Ukrayna'nın Birlik için önemini de vurgulamıştır (Official Journal: 1).

Ayrıca, Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın hemen öncesinde sektörel anlamda da taraflar arasında çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Örneğin 5 Mayıs 1993 tarihinde Avrupa Toplulukları ile Ukrayna arasında tekstil ürünlerinin ticareti ile ilgili bir işbirliği gerçekleştirilmiştir. 8 Haziran 1994'te Avrupa Komisyonu ile Ukrayna arasında kömür ve çelik sektörü üzerine kurulan temas noktası da bir diğer örnektir (Kuzmin vd. 2012: 15).

Bu çerçevede Ukrayna'daki geçiş sürecini desteklemek isteyen Avrupa Komisyonu, eski Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkeler için yürüttüğü ve söz konusu ülkelerin demokrasiye geçiş ve pazar merkezli ekonomik sisteme uyum sağlayabilmelerini amaçlayan hibe ve teknik yardım programını (Technical Aid to the Commonwealth of Independent States - TACIS)² Ukrayna ile de uygulamıştır (Bilener 2007: 129).

¹ Ukrayna'nın Brüksel'de Avrupa Toplulukları nezdindeki temsilciliği ise Temmuz 1995'de açılmıştır.

² 1991 yılında Doğu Avrupa ve Orta Asya'nın on iki BDT ülkesine, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Ukrayna, Rusya Federasyonu, Moldova ve Beyaz Rusya'ya; eğitim, enerji, ulaştırma, gıda üretimi ve dağıtımını

AB-Ukrayna siyasi ilişkileri 90'ların ortasında da ivme kazanmaya devam etmiştir. Bu bağlamda, 5 Eylül 1997'de ilk AB - Ukrayna Zirvesi Kiev'de gerçekleşmiştir (Ukrayna Dışişleri Bakanlığı). Zirve'de Ukrayna'nın Avrupa tercihi onaylanmış, ekonomik ve siyasi işbirliği süreçleri hukuki temellerde gözönünde bulundurulmuş ve ele alınmıştır (Delegation of the EU to Ukraine).

Taraflar arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler ivme kazansa da burada değinmemiz gereken önemli bir noktada bulunmaktadır. O nokta da; az evvel dile getirilen Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, çeşitli alanlarda işbirliği önerse de bu anlaşma da dâhil AB ile Ukrayna arasındaki hiçbir resmi belge ya da anlaşma Ukrayna ile AB arasında ileride daha derin bir bütünleşmeyi sağlayacak ya da diğer bir deyişle Ukrayna'yı AB'ye üye yapacak bir iradeyi ortaya koymamıştır. Ukrayna'nın AB kurumları nezdindeki kabul edilirliliği de bu duruma işaret etmiştir. Örneğin, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri üyelikleri öncesinde AB Genişleme Komiserliği'nin Genişleme Genel Müdürlüğü tarafından gözetilirken, Ukrayna Genişleme Genel Müdürlüğü'nün Dış İlişkiler Birimi tarafından gözetilmektedir. Bu anlamda da Ukrayna, AB'nin genişlemeyi çağrıştıracak ya da ona üyelik perspektifi sunacak herhangi bir biriminde ya da pozisyonunda (aday, potansiyel aday) da yer almamıştır.

AB ile Ukrayna arasında Ortaklık Anlaşması'na tekrar dönecek olursak, Anlaşmanın 1 Mart 1998'de onaylanmasının hemen ardından Ukrayna 11 Haziran 1998'de "Avrupa Bütünleşmesi Stratejisi"ni kabul etmiştir. Birlik ile Ukrayna arasında değişik kademelerde yıllık toplantı mekanizmaları yaratılmıştır (Kuzmin vd. 2012: 17).

1999 yılında gerçekleştirilen AB Zirvesi'nde ise iki taraf arasındaki ilişkiler stratejik ortaklık olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda bu zirvede AB, Ukrayna'ya yönelik Ortak Strateji Belgesi'ni resmi olarak ilan etmiştir (Official Journal: 1). Bu belge iki taraf arasında ortak stratejinin uygulanmasını sağlayacak temel hedeflerin ve işbirliği alanlarının belirlenmesiyle oluşturulan genel vizyonu ortaya koymuştur. Yine bu belgeyle AB, Ukrayna'nın demokrasiye geçiş sürecinin desteklenmesine ve her iki aktöründe içinde bulunduğu coğrafyada istikrarın ve güvenliğin sağlanmasında ortak eylemler içinde bulunmasına vurgu yapmıştır. AB'ye göre bu dokümanın kabulü taraflar arasında hem önemli ve kuvvetli bir siyasi sinyalin hem de Ukrayna'nın Doğu Avrupa'da istikrara ve barışa şekil veren rolünün güçlü bir kanıtı olmuştur.

Söz konusu belgenin 7. Maddesi ise Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın kriterlerinin tam olarak yerine getirilmesinin önemini altını çizerek bunun Ukrayna'nın Avrupa ekonomisi ile başarılı bütünleşmesinin bir ön koşulu olduğunu vurgulamıştır. Belge ayrıca, bunun Ukrayna'nın Avrupalı kimliğinin ispatı olacağını da altını çizmiştir (Official Journal: 2). Öte yandan, AB

ile sınıai ve ticari işletmelere destek alanlarında hibe yardımı yapmak amacı doğrultusunda oluşturulmuştur.

tarafından stratejik işbirliği anlamında oldukça önem atfedilen bu belge de diğer belgeler gibi Ukrayna'nın AB'ye üye olarak kabul edilebileceği mesajını vermemiş, böyle bir taahhüt altına girmemiştir. Bu mihvalde de uzun dönemde AB üyeliği beklentisi içinde olan Ukrayna'da hayal kırıklığı yaratmıştır.

Almanya ve Fransa Dışişleri Bakanlarının 2000 yılında dile getirdikleri "Ukrayna Moldova ve Beyaz Rusya'nın AB'ye katılmalarının söz konusu olmadığı" yönündeki açıklamaları ise Ukrayna'da AB'ye yönelik çok daha büyük bir güven bunalımının yaşanmasına neden olmuştur. Bu iki ülke açısından Ukrayna'nın AB'ye dâhil olması bölgede Rusya'nın kaçınılmaz bir biçimde izole edilmesi anlamına gelecektir ve bu durum da Rusya'nın gerek bölge politikalarında gerekse de AB ile ilişkilerinde daha saldırgan ve katı politikalar takip etmesine yol açabilecektir. Böyle bir sonuç ise bölgede kalıcı bir barış ve istikrarın korunması için çaba sarfeden AB'nin çıkarlarına oldukça ters bir durum yaratacaktır (Hud vd. 2012: 238-239).

Netice olarak, Ukrayna her ne kadar AB üyeliği için bu dönemde çok istekli olsa da AB'nin aynı hissiyat içerisinde olmaması 1999 yılından sonra Ukrayna ile AB arasındaki ilişkilerin zayıflamasında en büyük etken olmuştur. Bundan dolayı Ukrayna 1999 yılından Turuncu Devrim'e kadar Rusya'ya daha fazla yakınlaşmıştır.

Turuncu Devrim Sonrası Ukrayna - AB İlişkileri

1994 yılında gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerini Rusya yanlısı olarak tanımlanan Leonid Kuçma kazanmıştır. Kuçma 14 Kasım 1999 tarihinde yapılan seçimleri de % 56 oyla kazanmıştır.³ 2003 Eylülünde ise Ukrayna, Rusya ve Beyaz Rusya arasında Ortak Ekonomik Alan kurma kararı almışlardır. Bu durum aslında Kiev'in giderek Rusya yanlısı bir tutum içine girdiğinin de somut bir göstergesi olmuştur. Bu çerçevede, Kuçma liderliğindeki Ukrayna 28 - 29 Haziran 2004 tarihinde İstanbul'da düzenlenen NATO ve Ortak Ülkeler Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi öncesinde Ukrayna askeri doktrininden NATO ve AB'ye üyelik hedefi maddesini çıkaracaklarını ve Rusya ile daha fazla işbirliğine yöneleceğini bildirmiştir (Kamalov 2008: 76). Yine bu bağlamda, 27 Temmuz 2004'de Yalta'da Putin ile biraraya gelen Kuçma burada da, NATO ve AB'ye üyelik amacından vazgeçtiklerini bildirerek, Rusya ile daha sıkı bir işbirliğine gideceğini ifade etmiştir. İki lider 18 Ağustos 2004'de Soçi'de de biraraya gelerek söz konusu sıkı işbirliği için iradelerini bir kez daha ortaya koymuşlardır (Kanbolat vd. 2004: 60).

³ Bu dönemde Başbakan olarak ise göreve Viktor Yuşçenko getirilmiştir. Yuşçenko ise 2002 yılında Kuçma'nın giderek otoriterleştiği, Rusya'yla yakınlaşarak ülkeyi Batı'dan uzaklaştırdığı iddialarıyla muhalefet tarafına geçmiş ve 'Bizim Ukrayna Partisi'ni kurarak partinin başına geçmiştir. Parti, Batı Ukrayna'dan büyük destek görmesine rağmen 2002 parlamento seçimlerinde çoğunluğu elde edememiştir.

Öte yandan, 2004 yılındaki on ülkeyi (Güney Kıbrıs, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya) kapsayan büyük genişlemeden sonra; Avrupa Birliği'nin sınırlarının ve dolayısıyla da komşularının değişmesi, Birliği sınırlarının güvenliğini sağlayacak ve komşularıyla ilişkilerini geliştirecek yeni bir politika arayışına itmiştir. Bu kapsamda, Mart 2003'te Komisyon tarafından "Daha Geniş Avrupa-Komşuluk: Güney ve Doğu Komşularıyla İlişkiler İçin Yeni Bir Çerçeve" dokümanı hazırlanarak "Daha Geniş Avrupa Görev Gücü" oluşturulmuştur. 12 Mayıs 2004 tarihinde ise komşuluk politikasının temel belgesi niteliğinde olan "Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi" yayımlanmıştır. Bu itibarla AB, komşuluk politikası çerçevesinde ilişkiler geliştirdiği ülkelerle artık söz konusu kavram ve bunun bir parçası olan Eylem Planı temelinde ilişkilerini yürütecektir. AB komşuluk politikasının bir enstrümanı olan Eylem Planı üç yıllık bir süreyi kapsamaktadır ve AB bu politika içerisinde yer alan ülkelere gelecekte Birlik üyeliği fırsatı sunmamaktadır. Ukrayna'da bu politika ve eylem planının içerisinde değerlendirilmiş ve Ukrayna için Eylem Planı 9 Aralık 2004 yılında imzalanmış ve 21 Şubat 2005'te yürürlüğe girmiştir (Barburska 2007: 38-39). Taraflar arasındaki Eylem Planı Ukrayna'nın ileride AB'ye katılımı konusunda son derece tedbirli bir durum ortaya koymuştur (Roth 2007: 512-513). Bu bakımdan da aslında Eylem Planı AB ile Ukrayna arasında güvenli mesafe rolü oynamaktadır. Bunun yanı sıra demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gibi ortak değerlerin güçlendirilmesi, daha etkili siyasi diyalog ve ekonomik ve sosyal kalkınma politikaları söz konusu Eylem Planı'nın temel unsurları arasında sayılmıştır.

Ukrayna'da Eylül 2004'te muhalefet lideri Yuşçenko'nun zehirlenmesi gölgesinde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerini ise Rusya yanlısı ve Kuçma'nın desteklediği Viktor Yanukoviç ve Batı yanlısı Yuşçenko arasında gerçekleşmiştir. İlk tur seçimler 31 Ekim 2004 tarihinde gerçekleştirilmiş ancak 21 Kasım günü yapılan ikinci tur oylamada büyük ölçüde usulsüzlük yapıldığı iddialarıyla sokağa dökülen ve turuncu rengi kendilerine sembol yapan muhalif halkın tepkisi nedeniyle, ülkenin batı bölgeleri ve başta Kiev büyük halk gösterilerine tanık olmuştur. Bu bağlamda Ukrayna Yüksek Mahkemesi, Yanukoviç'i galip getiren seçimlerin ikinci turunu iptal etmiştir. Bu ortamda Ukrayna'nın doğusu Yanukoviç'i, Batısı ise Yuşçenko'yu desteklemiştir. 26 Aralık 2004'te tekrarlanan ikinci tur oylamayı Yuşçenko kazanmış ve 23 Ocak 2005'te yemin ederek Ukrayna'nın üçüncü Cumhurbaşkanı olmuştur (Kuzio 2011: 88). Başbakan olarak ise Yuliya Timoşenko'yu atamıştır.

Ukrayna'da Turuncu Devrim'in patlak vermesinde ise AB ilk planda daha pasif bir tutum sergilemiştir. Ancak daha sonra Polonya ve Litvanya'nın da aldığı rollerle AB sorunun çözümünde daha aktif bir politika takip etmeye başlamıştır. Bu kapsamda, dönemin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası

Yüksek Temsilcisi Javier Solana söz konusu iki ülke cumhurbaşkanları ile birlikte Ukrayna'daki hükümet ve muhalefet arasında şiddetin önüne geçmek ve sorunu diyalog yolu ile çözebilmek için arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Fakat AB'nin Ukrayna'ya yönelik bu yakın markajı çok uzun sürmemiş özellikle de AB - Rusya ilişkileri gözönünde bulundurularak Ukrayna ve Ukrayna'nın demokratikleşme süreci AB - Rusya ilişkilerine tabiri yerindeyse kurban edilmiştir. 2005 başında ise Avrupa Parlamentosu Ukrayna'nın gelecekte AB'ye potansiyel üyeliğiyle ilgili bir önergeyi kabul etmiştir. AP böyle bir kararı kabul etmesine rağmen AB'nin resmi pozisyonu ise bu önergeyi desteklememiştir (Milczarek 2007: 20).

Öte yandan Avrupa Parlamentosu Eylül 2004'te AB'nin Ukrayna ve Beyaz Rusya ile ilişkilerini koordine edecek bir delegasyon da atamıştır. Delegasyon Marek Siwiec ve Bogdan Klich isimli iki Polonyalı diplomat tarafından temsil edilmiştir. Delegasyon'un ilk görevi ise başbakanlık seçimlerindeki gözlemci rolleri olmuştur. 12 Ekim 2004 tarihinde ise Polonya'nın ve Almanya'nın önderliğinde AB'nin Ukrayna'ya yönelik politikalarını içeren bir doküman hazırlanması girişimi başlatılmış fakat Almanya, Polonya'nın Ukrayna için ileride öngördüğü potansiyel AB üyeliği fikirlerini desteklememiş ve söz konusu öneriyi ve girişimi reddetmiştir.

Viktor Andriyovych Yuşçenko'nun 2004 yılında gerçekleştirilen devlet başkanlığı seçimlerinden başarıyla çıkmasıyla birlikte ülke çok net bir biçimde Avrupa merkezli bir yol takip etmiştir. Bu bağlamda Ocak 2005'de Strasbourg'da Avrupa Parlamentosu'nu ziyaret eden Yuşçenko, burada yaptığı konuşmasında AB üyeliğinin Ukrayna için stratejik bir hedef olduğunun altını çizmiştir. AP üyeleri tarafından büyük bir alkış yağmuruna tutulan Yuşçenko buna rağmen yine de AB üyeliği konusunda ne net bir taahhüt ne de net bir sinyal alamamıştır. AB, Kiev'le kademeli bir yakınlaşmayı arzu ettiğini dile getirmiştir. Bununla birlikte AB Ukrayna'dan Eylem Planı'na uymasını beklendiklerini potansiyel bir üyelikten bahsetmeyerek Ukrayna'ya bildirmiştir. Bu da aslında AB'nin Ukrayna ile üyelik perspektifi ile değil ortaklık anlaşması niyetiyle ilişkilerini geliştirmek istediğinin bir başka önemli göstergesi olmuştur.

Aralık 2005'de Kiev'de gerçekleştirilen AB - Ukrayna Zirvesi ise ikili arasındaki çok taraflı ilişkilerin geleceği hakkında olumlu bir ortam yaratmıştır. Özellikle de Brüksel tarafından ülkenin işleyen bir pazar ekonomisine sahip olduğu yönündeki kanaati (Borkowski 2007: 55-56) ve bu çerçevede Ukraynalı ihracatçılara AB pazarında yeni olanaklar sunulması bu noktada oldukça önemlidir. Bu sıfat Ukrayna'nın 16 Mayıs 2008 yılında Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine de kapı açan bir durumu da beraberinde getirmiştir.⁴

⁴ Ukrayna Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine Aralık 1993'te başvurmuştur.

Diğer yandan AB Konseyi Haziran 2008'de, AB ile doğu komşuları arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi ve Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında (Smith 2005: 759) bu ülkelere yönelik özel bir strateji geliştirilmesi amacıyla Avrupa Komisyonundan "Doğu Ortaklığı" için bir öneri sunmasını talep etmiştir. Bu çerçevede, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanarak 3 Aralık 2008'de Konsey ve Parlamento'ya sunulan "Doğu Ortaklığı" başlıklı bildirim [COM(2008) 823 final] AB Konseyi tarafından 19-20 Mart 2009 tarihli zirvede kabul edilmiştir (Antonyuk vd. 2010: 278). Bu bağlamda da Doğu Ortaklığı Stratejisi 7 Mayıs 2009 tarihinde hem AB hem de ortak ülkeler liderlerini bir araya getiren Doğu Ortaklığı Zirvesi ile resmen başlatılmıştır (Karluk 2014: 138-140).

Bahsekonu Strateji Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna ile iletişimi derinleştirmeyi, taraf ülkelerde istikrar ve refahı desteklemeyi ve taraflar arasında çok taraflı işbirliği ve ortak tutumu güçlendirmeyi hedeflemektedir. Böylece Avrupa Komşuluk Politikasının doğu ayağının geliştirilip, Doğu Avrupa ve Güney Kafkaslara genişletilmesiyle, Akdeniz için Birlik ve Transatlantik İşbirliği Politikalarıyla dengelenmesi planlanmaktadır (Łapczyński 2009: 149). Bu kapsamda, taraflar arasında siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda standartların AB'ye yakınlaştırılarak karşılıklı etkileşim, ticaret ve refahın artırılması arzulanmaktadır.⁵

Bu dönemi takiben 4 Aralık 2009'da gerçekleştirilen AB - Ukrayna Zirvesi'nde Birlik gelinin noktadan oldukça tatminkâr olduğunu açıklamıştır. Bu itibarla, AB - Ukrayna İşbirliği Gündemi oluşturulmuş ve taraflar dış ve güvenlik politikalarında daha yakın işbirliği sözü vermişlerdir (Association Agenda: 2).

Ukrayna'da 2010 cumhurbaşkanlığı seçimleri ise Yanukoviç ile Yulia Timoşenko arasında geçmiştir. Politikasını Rusya yanlısı olarak şekillendiren Yanukoviç ve partisi, kazanmaları halinde Rusça'nın ikinci resmi dil olması, Abhazya ve Güney Osetya'nın tanınması gibi Rusya yanlısı sinyaller vermiştir. Timoşenko ise Ukraynaca'nın tek resmi dil olarak kalması ve Kırım'dan Rus üssünün tasfiye edilmesi gibi vaatlerde bulunmuştur.

Seçimlerden zaferle çıkan Viktor Yanukoviç Başkanlığındaki Rusya yanlısı yönetimin ise AB ile arasına mesafe koyma çabaları yukarıda da dile getirilen şekliyle sürpriz olmamıştır. Bu politika beraberinde çeşitli tepkileri de gündeme getirmiştir. Nihayetinde, mevcut yönetimin Kasım 2013'te AB ile imzalanması beklenen Ortaklık Anlaşması'ndan vazgeçtiğini açıklaması ise Ukrayna'da protesto gösterilerinin patlak vermesine yol açmıştır. Bu gelişmenin ardından 6 Aralık 2013'de Yanukoviç ile Putin'in iki ülke arasında daha yakın ekonomik işbirliği oluşturmak amacıyla gerçekleştirdi-

⁵ AB, Doğu Ortaklığı ülkelerine Komşuluk Politikası kapsamında çeşitli projeler için kaynak da aktarmıştır. Bu kapsamda, 2007-2010 arasında Ermenistan'a 98.4 milyon Avro, Azerbaycan'a 92 milyon Avro, Gürcistan'a 120.4 milyon Avro, Moldova'ya 209.7 milyon Avro ve Ukrayna'ya 494 milyon Avro kaynak kullandırılmıştır.

đi görüşmelerden sonra ise Ukrayna'da AB yanlısı kamuoyu protestoları daha da şiddetlenmiştir. Yanukoviç'in bu politikasına karşılık Avrupa'nın savunma ve dış politika konularının görüşüldüğü 19 - 20 Aralık 2013'deki AB Zirvesi'nin sonuç bildirdesinde, Ukrayna'nın gerekli şartları yerine getirmesi durumunda Ortaklık Anlaşması'nın imzalanabileceği dile getirilmiştir. Bildirgede ayrıca, Kiev yönetiminin Moskova ile imzaladığı anlaşmaya rağmen, işbirliği sürecinin bitirilmeyeceği ve Ukrayna ile Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasına her zaman hazır olduğu bildirilmiştir.

Sonuç Yerine: Kırım'ın Rusya'ya Bağlanması Sonrası AB'nin Ukrayna Politikasının Düşündürdükleri

2004 yılındaki genişlemesiyle NATO ve AB'nin sınırları Rusya'ya dayanmıştır. Bu durumda Ukrayna Rusya ile NATO ve AB arasında bir set görevi görmüştür. Özellikle de Rusya'nın karşı çıkmasına rağmen, Baltık ve eski Doğu Bloku ülkelerinin AB ve NATO'ya dâhil olmaları da Rusya açısından Ukrayna'nın pozisyonunu ve jeostratejik önemini daha da artırmıştır. Bu unsur aslında Rus dış politikasında karar alıcıların niçin Ukrayna'nın Rusya'nın etkisi altında kalması gerektiğinin de en net yanıtını vermektedir. Bu kapsamda Rusya'nın Kırım politikası ve Kırım'ın Ukrayna'daki gelişmeler gölgesinde hızlı bir şekilde Rusya'ya katılması AB ve ABD'ye yönelik ciddi bir meydan okuma anlamına gelmektedir.

Öte yandan, Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso 2009 yılında yaptığı konuşmasında "AB ve Ukrayna ortak cevaplar verebileceği ortak meydan okumalarla karşı karşıyadır. Küresel ekonomik ve mali kriz ve enerji güvenliği bu alanlardan sadece bazılarıdır. AB olarak ise Ukrayna'ya bu ve benzer konularda destek olma isteğimizi devam ettiriyoruz" ifadelerini kullanmıştır. Barroso'nun 2009 yılında sarf ettiği bu sözlerin somut çıktılarına ise Rusya'nın Kırım hamlesinin ardından çok daha net olarak tanık olabiliriz. Çünkü Kırım'ın Rusya'ya katılması esnasında Rusya'nın tavrı ve politikası aslında AB'nin elini rahatlatmış olacaktır. Daha önce makale içerisinde de altı çizilerek vurgulandığı gibi Rusya'nın kısırtılmaması ve mevcut ilişkilerin bozulmaması için Ukrayna'ya daha temkinli yaklaşan AB ve üyesi ülkeler Rusya konusunda, Rusya'nın Kırım hamlesinin ardından, artık kendileri için meşru bir zemin elde etmiş olarak Ukrayna'ya daha fazla sahip çıkmak isteyecek ve bu kapsamda daha farklı politikalar takip etmeyi ve uygulamayı düşünmektedir. Bunun yanı sıra AB, Rusya ile olan sıkı siyasi, jeostratejik ve ekonomik ilişkilerini de göz önünde bulundurarak Ukrayna'ya temkinli yaklaşma stratejisini çok daha kolay terk edebilecektir. Bu bağlamda atılan ilk adım ise 20- 21 Mart 2014 tarihinde Brüksel'de Avrupa Birliği hükümet ve devlet başkanlarının katıldığı zirvede Ukrayna ile Ortaklık Anlaşması imzalanmasında mutabık kalınması olmuştur.⁶

⁶ Söz konusu anlaşma Ukrayna eski devlet başkanı Viktor Yanukoviç tarafından reddedilmiş, bu da Kiev'de protesto gösterilerine yol açmıştı.

Anlaşmanın imzalanmış politik kısmı Kiev'e insan haklarına riayet, serbest piyasa ekonomisi ve Avrupa ile işbirliği gibi konularda yükümlülükler getirmektedir. Anlaşmanın ekonomik ve ticaret konularındaki bölümünün ise daha sonra imzalanmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda ikinci adım da haziran ayında Avrupa Birliği'nin Ukrayna mallarına gümrük uygulamasından vazgeçmeye başlayacağını bildirilmesidir. Bunun da ülkeyi yılda 500 milyon Euro'luk bir yükten kurtaracağı belirtilmektedir (DW).

Diğer taraftan sorulması gereken ya da üzerinde düşünülmesi gereken bir başka önemli nokta da Rusya yönetiminin Ukrayna'ya önerdiği AB ile bütünleşme yerine Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan tarafından kurulan Gümrük Birliği'ne katılması önerisidir. Erol'un da vurguladığı gibi "2010 yılında Beyaz Rusya'nın da kabul etmesiyle birlikte 1 Ocak 2012 tarihinden itibaren Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasında resmen yürürlüğe giren gümrük birliği Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgedeki ekonomik bütünleşmeler adına atılmış en önemli adım konumundadır" (Erol vd. 2013: 128). Kırım'ın Rusya'ya katılmasından sonra Ukrayna'da karar alıcılar tarafından söz konusu bu öneri nasıl değerlendirilecektir? Ya da Rusya söz konusu önerisinde ısrarcı olmaya devam edecek midir?

Sonuç olarak, hem Ukrayna'da karar alıcıların yönlerini Rusya'ya doğru mu, yoksa Avrupa'ya doğru mu çevirecekleri konusundaki ikilemler hem de AB'nin Ukrayna politikasındaki gelecek planları Rusya'nın Kırım hamlesinden sonra Ukrayna ve AB arasındaki ilişkinin daha somut ve cesaretli politikalar temelinde yürütülebilmesi için bir fırsat sunmaktadır. Bu fırsatın ise AB tarafından klasik komşuluk politikası çerçevesinde mi değerlendirilecektir yoka bölgeye yönelik Rusya'nın meydan okumasına karşılık AB yeni bir refleksle Ukrayna'nın adaylık beklentisini karşılayarak mı bunu değerlendirecektir. Bu durum aslında AB'nin Türkiye politikasında da karşı karşıya kaldığı ikilemi hatırlatmaktadır. Bunun cevabını ise şu soruda aramak gerekiyor: AB bölgesel bir ekonomik bütünleşme olarak mı yoluna devam edecek yoksa küresel bir aktör bilinciyle mi hareket edecektir? Yaşanan gelişmeler AB'yi küresel bir aktör bilinciyle hareket etmeye zorluyor gözükmektedir. AB'nin atacağı adım ise Ukrayna konusundaki fırsatın nasıl değerlendirileceğine yönelik de bir cevap olacaktır.

KAYNAKÇA:

- ADAMCZYK Artur (2006), "The Role of Poland in Shaping the Eastward Dimension in the European Neighbourhood Policy", *Yearbook of Polish European Studies*, 9 (2005): 31 - 46.
- ANTONYUK Nataliya-Oksana Krayevska (2010), "The Initiative 'Eastern Partnership' of the EU: Balance of Benefits and Loses", *Central Europe: Two Decades After*, (Der. Rafal Riedel), Warsaw: Center of Europe University of Warsaw.

- ÅSLUND Anders (2002), *Building Capitalism: The Transformation of the Former Soviet Bloc*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ÅSLUND Anders (2009), *How Ukraine Became a Market Economy and Democracy*, Washington: Peterson Institute.
- BARBURSKA Olga (2007), "The Role of Poland in Shaping the EU Policy Towards Ukraine", *Yearbook of Polish European Studies*, 10 (2006): 27-43.
- BİLENER Tolga (2007), "Ukrayna Dış Politikasını Etkileyen Unsurlar", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (13): 115 - 132.
- BORKOWSKI Jan (2007), "Prospects for Ukraine in the Light of Criteria and Experience of Accession to the European Union", *Yearbook of Polish European Studies*, 10 (2006): 45 - 61.
- BRZEZINSKI Zbigniew (1998), *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere*, (çev. Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık), İstanbul: Sabah Kitapçılık.
- BÜYÜKAKINCI Erhan (2004), "Bağımsızlık Sürecinde Rusya ve Ukrayna", *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, Ankara: Phoneix Yayınları.
- EROL M. Seyfettin-Mehmet ŞAHİN (2013), "Bağımsızlıklarının 20. yılında Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyon Süreci (1991 - 2011)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (37): 111-136.
- HUD B.-A. DIDUKH (2012), "Ukraine - European Union Relations: Achievements Challenges and Prospects", *Poland in the European Union: Adjustment and Modernisation Lessons for Ukraine*, (Der. Artur Adamczyk ve Kamil Zajaczkowski), Warsaw - Lviv: Center for Europe, 237 - 248.
- KAMALOV İlyas (2008), *Putin Dönemi Rus Dış Politikası: Moskova'nın Rövanşı*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- KANBOLAT H.-İ. KAMALOV (2004), "Doğu ile Batı arasında Ukrayna: Parçalanmaya Doğru İlk Adım Atıldı mı?", *Stratejik Analiz*, 5 (53): 59-64.
- KAPUSNIAK Tomasz (2010), "Belarus, Moldova and in the International Order After the Cold World", *Central Europe: Two Decades After*, (Der. Rafal Riedel), Warsaw: Center of Europe University of Warsaw, 291-299.
- KARLUK Rıdvan (2014), *Avrupa Birliği: Kuruluşu, Gelişmesi, Genişlemesi, Kurumları*, İstanbul: Beta Yayınları.
- KUZIO Taras (2011), "Political Culture and Democracy: Ukraine as an Immobile State", *East European Politics and Societies*, 25 (1): 88-113.
- KUZMIN Denys - Iryna Maksymenko (2012), *Analysis of the EU - Ukraine Relations in the Context of the Association Agreement and Related Documents and the EU 2014-2020 Financial Perspective*, Odesa: Odesa National University.

- ŁAPCZYNSKI Marcin (2009), "The European Union's Eastern Partnership: Chances and Perspectives", *Caucasian Review of International Affairs*, 3 (2): 143-155.
- MALSKYY Markijan (2010), "Ukraine Between East and West: Twenty Years of Foreign Policy Experience", *Central Europe: Two Decades After*, (Der. Rafal Riedel), Warsaw: Center of Europe University of Warsaw, 269-276.
- MILCZAREK Dariusz (2007), "Eastern Dimension of the European Union's Foreign Policy", *Yearbook of Polish European Studies*, 10 (2006): 9-26.
- MOLCHANOV A. Mikhail (2004), "Ukraine and the European Union: A Perennial Neighbour?", *Journal of European Integration*, 26 (4): 451-473.
- ORAN Baskın (2001), "Soğuk Savaş Sonrası Kavramı Kutusu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II: 1980 - 2001 (Der. Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları.
- SHERHIN O. S. (2007), "Impact of Global and Regional Trends on Foreign Policy of Ukraine", *Foreign Policy of Ukraine - 2006: Strategic Assessments, Forecasts and Priorities- Annual Strategic Review*, (Der. G. M. Perepelytsia), Kyiv: Stylos Publishing House, 9 - 30.
- PROTSYK Oleh (2004), "Ukrayna ve Rusya'da Siyasal Kurumlar ve Avrupa Entegrasyonuna Bakış", *Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna*, Ankara: Phoneix Yayınları.
- ROTH Mathias (2007), "EU-Ukraine Relations After the Orange Revolution: The Role of the New Member States", *Perspectives on European Politics and Society*, 8 (4): 505-527.
- SAMOKHVALOV Vsevolod (2007), "Colored Revolutions in Ukraine and Georgia: Repercussions for the System of International Relations in the Black Sea Region", *Regional In/Security: Redefining Threats and Responses*, (Der. Mustafa Aydın, Çağrı Erhan ve Sinem Akgül Açıkmeşe), Ankara University Faculty of Political Science Publication, No: 593, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 135 - 145.
- SHUMYLO Olga (2006), "The Debate on the EU Membership Prospects of Ukraine", *EU Accession Prospects for Turkey and Ukraine: Debates in New Member States*, (Der. Piotr Kazmierkiewicz), Warsaw: Fundacja Instytut Spraw Publicznych, 196-214.
- SMITH E. Karen (2005) "The Outsiders: The European Neighbourhood Policy", *International Affairs*, 81 (4): 757-773.
- VAHL Marius (2003), *Background Paper on EU Policy Towards Ukraine*, Brussels: Centre for European Policy Studies (CEPS).
- ZIELONKA Jan (1998), "Policies without Strategy: the EU's Record in Eastern Europe", *Jan Zielonka (Der), Paradoxes of European Foreign Policy*, The Hague: Kluwer Law International, 131-146.

OFFICIAL JOURNAL (1998), Agreement on Partnership and Co-operation between the European Community and Ukraine, L 49.

<http://ec.europa.eu/world/agreements/prepareCreateTreatiesWorkspace/treatiesGeneralData.do?step=0&redirect=true&treatyId=217>
(23.03.2014)

OFFICIAL JOURNAL (1999), European Council Common Strategy of on Ukraine, Official Journal of the European Communities, L 331, 23. 12. 1999.

PRESS RELEASE (1996), Action Plan for EU Relations with Ukraine. Extract from the Council of Ministers press release, 6 December 1996, 12440196 (Presse 366 - G)

<http://aei.pitt.edu/43311/> (22.03.2014)

<http://aei.pitt.edu/43311/1/6.XII.96.pdf> (15.03.2014)

OFFICIAL JOURNAL (1994), Official Journal of the European Union, No. L/313, 06.12.1994

<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1994:313:0001:0002:EN:PDF> (15.03.2014)

Political dialogue on the highest level

<http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/en/ukraine-eu/dialogue/highest-level>
(15.03.2014)

Chronology of bilateral relations

http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/chronology/index_en.htm (15.03.2014)

Association Agenda

http://eeas.europa.eu/ukraine/docs/2010_association_agenda_priorities_en.pdf (22.03.2014)

DW (21.03.2014), "Kırım Rusya'ya, Ukrayna AB'ye"

<http://www.dw.de/kırım-rusyaya-ukrayna-abye/a-17512293>
(25.03.2014)